

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ ÇOCUK POLİTİKALARININ SÖYLEMSEL BİR TEMSİLİ: MUSAVVER-İ HUKUK-I ETFAL

A DISCURSIVE REPRESENTATION OF CHILD POLICIES IN THE SECOND CONSTITUTIONAL ERA: MUSAVVER-I HUKUK-I ETFAL

 Serkan ŞENEL¹

 Büşra VURAL ŞENEL²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, serkansenel@harran.edu.tr.

² Öğr. Gör., Harran Üniversitesi, busravural91@gmail.com

ÖZ

Bu çalışma, II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı'da çocuk eğitimi, aile yapısı ve çocuk hakları tartışmalarını merkeze alan öncü bir yayın olarak dikkat çeken Musavver-i Hukuk-ı Etfal dergisinin söylemlerini incelemektedir. Şahap Rıza'nın öncülüğünde şekillenen dergi, dönemin ebeveyn ve mürebbiyelerinin cehaletini, çocuğun ruhsal ve zihinsel gelişimi önünde temel bir engel olarak sunar. Çocukluk olgusunun toplumda yeterince karşılık bulmadığını savunan dergi, İslam hukukunun teorik olarak çocuğu korumaya muhtaç bir birey olarak tanınmasının bu yaklaşımın pratikte karşılığını bulamadığını vurgular.

Dergi, öğretmenlik mesleğinin niteliksiz kadrolar eliyle yürütülmesini sert bir dille eleştirir. Öğretmenliğin liyakatten uzak, meşru olmayan yollarla icra edilmesi, eğitim sisteminin temel zaafı olarak görülür. Öte yandan, yüksek statülü ailelerin çocuk terbiyesini yabancı mürebbiyelere bırakması da bireysel ve toplumsal bozulmaya neden olacak bir risk olarak değerlendirilir.

Musavver-i Hukuk-ı Etfal, çocuğun yalnızca ailenin değil, tüm toplumun ortak sorumluluğu olduğunu savunur. Bu yönüyle II. Meşrutiyet'in "yeni insan-yeni toplum" idealine uygun bir çocuk eğitimi anlayışı geliştirir. Ayrıca, çocukların eğitim ortamında uğradıkları şiddet, hak ihlalleri ve hak arama özgürlüklerinin yokluğu dergide sıkça işlenen konular arasındadır. Sağlık, barınma ve gelişim gibi temel hakların savunulması gerektiği dergide özellikle vurgulanır. Her ne kadar Tanzimat'tan itibaren bu konular eğitim yoluyla dile getirilmiş olsa da Musavver-i Hukuk-ı Etfal, çocuk haklarının süreli yayınlar aracılığıyla doğrudan savunulması bakımından Osmanlı basın tarihinde ayrıcalıklı bir yer edinmiştir. Ancak derginin dile getirdiği hususlar ilk defa dergiye mahsus değildir. Bu anlamda dergi, II. Meşrutiyet politikalarının bir tür savunucusu niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Çocukluk, II. Meşrutiyet, Çocuk Hakları, Dergi

ABSTRACT

This study explores the discourse of Musavver-i Hukuk-ı Etfal, a pioneering journal that focused on child education, family structure, and children's rights in the Ottoman Empire during the Second Constitutional Era. Led by Şahap Rıza, the journal emphasizes the lack of knowledge among parents and governesses at the time as a major obstacle to children's spiritual and intellectual development. It argues that society does not adequately value the concept of childhood. Although Islamic law theoretically recognizes children as individuals who need protection, this recognition has not been reflected in practice. The journal strongly condemns the practice of teaching by unqualified personnel. Teaching through unqualified and illegitimate methods is considered a fundamental flaw in the education system. Furthermore, entrusting children's upbringing to foreign governesses by wealthy families is also considered a risk that could contribute to individual and social degeneration. Musavver-i Hukuk-ı Etfal posits that the duty for children is a collective obligation of both the family and society. In this regard, it advances a child education methodology that corresponds with the ideal of "new man—new society" during the Second Constitutional Period. Additionally, the violence children face in the educational environment, violations of their rights, and the lack of freedom to seek legal remedies are frequent topics in the magazine. The publication emphasizes the importance of defending fundamental rights, including those related to health, housing, and emotional development. Although these issues have been addressed through education since the Tanzimat period, Musavver-i Hukuk-ı Etfal holds a notable place in Ottoman press history for explicitly defending children's rights through periodicals. However, the topics discussed by the magazine are not unique. In this sense, the magazine acts as an advocate for the policies of the Second Constitutional Era.

Keywords: Ottoman, Childhood, Second Constitutional Monarchy, Children's Rights, Magazine.

GİRİŞ

Osmanlı modernleşmesi sürecinde çocukluk olgusu, toplumsal dönüşümün en belirgin göstergelerinden biri hâline gelmiştir. Devletin yeniden yapılanma çabaları yalnızca idarî ve hukukî alanlarda değil bireyin eğitimi ve toplumsal aidiyetin yeniden tanımlanmasında da etkisini göstermiştir (Duben ve Behar, 1991, s. 226-228). Bu bağlamda çocuk, modernleşme ideolojisinin taşıyıcısı ve geleceğin yurttaşı olarak düşünülmüş; ebeveynlik, eğitim ve ahlak anlayışları da bu yeni toplumsal tahayyül doğrultusunda biçimlenmiştir. Özellikle II. Meşrutiyet dönemi, çocuğun terbiye ve eğitim ekseninde ideolojik bir özne olarak inşa edildiği kritik bir eşik olarak değerlendirilmelidir. Bu dönemde yayımlanan çocuk dergileri, eğitici metinler olmanın ötesinde modern Osmanlı toplumunun değer sistemini, yurttaşlık bilincini ve ahlakî düzenini aktaran kültürel araçlardır (Gurbetoğlu, 2007, s.83). Bu çalışma, söz konusu dönüşümü Musavver-i Hukuk-ı Etfal dergisi üzerinden inceleyerek çocukluğun Osmanlı modernleşmesindeki ideolojik anlamını ve bu anlamın ebeveynlik pratikleriyle kurduğu tarihsel bağı Psikojenik tarih kuramı çerçevesinde çözümlemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada kullanılan “terbiye” ve “çocuk yetiştirmek” kavramları, dönemin metinlerinde yer aldığı şekliyle aktarılmış olup günümüz dilinde taşıyabileceği olumsuz ya da üstenci anlamlardan ziyade eğitsel bir yönlendirme anlamında benimsenmiştir.

Psikojenik tarih kuramı, tarihsel değişimleri açıklarken ekonomik veya toplumsal sınıf farklılıklarından ziyade bireylerin çocukluk döneminde yaşadıkları psikolojik deneyimlerin toplumsal gelişimle nasıl ilişkili olduğunu öne süren bir yaklaşımdır. Bu kurama göre toplumların kültürel, siyasal ve sosyal yapıları, nesiller boyunca aktarılan çocuk yetiştirme biçimleri ve aile içi ilişkiler tarafından şekillenir (Gil’adi, 2024, s. 14). Çocuklukta yaşanan deneyimler tarihsel süreçte ortaya çıkan toplumsal eğilimleri

belirler. Böylece psikojenik tarih, toplumsal değişimi kuşaklararası dönüşümlerle açıklamayı amaçlar. Bu bağlamda, ebeveynlik tutumları hem bireysel gelişimi hem de toplumun genel yönelimini belirleyen tarihsel bir dinamik olarak değerlendirilmektedir. Nitekim benzer biçimde Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu’nda modern çocuk anlayışının 19. yüzyılda filizlenmeye başladığını ve bu dönemde birey merkezli bir toplumsal yapının yavaş yavaş yerleştiğini vurgulamaktadır (Ortaylı, 2000, s. 105). Böylelikle psikojenik tarih kuramının öne sürdüğü ebeveynlik tarzları ile tarihsel dönüşüm arasındaki ilişki, Osmanlı bağlamında da karşılık bulmaktadır.

Bu yönüyle, ebeveynlik anlayışındaki değişim, toplumsal modernleşmenin önemli bir göstergesi hâline gelmektedir. Nitekim Osmanlı’nın son dönemlerinde yayımlanan çocuk dergilerindeki çocuk imajı, yalnızca bilgiyle donatılması gereken bir birey değil aynı zamanda milliyetçilik ve vatanseverlik gibi belirli değerleri ve davranış biçimlerini içselleştirmesi beklenen, toplumsal yarar üretmesi hedeflenen bir özne olarak tasvir edilmektedir (Atacan, 2015, s. 345). Örneğin, 1913-1919 arasında yayınlanan Talebe Defteri dergisinde geçen metinler bu yöndedir. Dergi, yayımladığı makaleler, şiirler ve resimlerle okurların millî duygularını güçlendirmeyi ve ulusal bilinç oluşturmaya amaçlamıştır. Bunun yanında milliyetçilik, eğitim, ahlak, toplumsal cinsiyet, ekonomi, sivil toplum ve sağlık gibi alanlara ilişkin çeşitli bilgiler de okurlara aktarılmıştır. (Atacan, Türk Maarif Ansiklopedisi).

Araştırmanın merkezinde, Osmanlı’da çocuk hakları konusuna odaklanan ilk süreli yayın olarak kabul edilen Musavver-i Hukuk-ı Etfal dergisi yer almaktadır. Dergi, 1914 yılında İstanbul’da haftalık olarak yayımlanmaya başlamıştır. Dergi, baş yazarı Şahap Rıza öncülüğünde, bilinen 4 sayısına ulaşılmıştır. Dergiyle ilgili şimdiye kadar en kapsamlı çalışma, bu alanda öncü araştırmacılardan

Ali Gurbetoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir (Gurbetoğlu, 2008). Gurbetoğlu, literatürde derginin varlığını sistematik biçimde ortaya koyarak alana önemli bir katkı sunmuş, derginin tüm sayılarını inceleyerek yazar kadrosu, içerik yapısı ve amaçları hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Gurbetoğlu dergiyi, özellikle Balkan Savaşları sonrasında çocuklara yönelik toplumsal duyarlılığın bir göstergesi olarak nitelendirmektedir (Gurbetoğlu, 2008, s.216). Ancak bahsedilen çalışma, derginin söylemlerini II. Meşrutiyet dönemi çocuk politikalarıyla karşılaştırmalı bir biçimde ele almamış, daha çok içerik çözümlemesiyle sınırlı kalmıştır.

Elif Konar da Kültür-Sanat Araştırma Dergisi'nin "Osmanlı'da Çocuk" özel sayısında yayımlanan "Bir Çocuk Hakları Dergisi: Musavver-i Hukuk-ı Etfal" başlıklı makalesinde dergiyi tanıtmış, sayıların içindekiler bölümlerini ve giriş kısımlarını transkribe ederek genel bir çerçeve sunmuştur (Konar, 2008). Her iki çalışma da derginin Osmanlı basın tarihinde özgün bir yere sahip olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim Musavver-i Hukuk-ı Etfal, devlet dışı bir perspektiften çocuk haklarına dair söylemler geliştirdiğini iddia etmesi bakımından öncü bir girişimdir. Ancak mevcut araştırmada, derginin dönemin Avrupa'daki gelişmeler ve Meşrutiyet reformlarıyla şekillenen çocuk politikalarıyla ilişki kurduğu, bu söylemleri kendi yayın çizgisi doğrultusunda yeniden anlamlandırıldığı öne çıkmaktadır. Bu çerçevede dergi, II. Meşrutiyet'in ideolojik atmosferinin bir yansıması olmasının ötesinde, çocukluk ve hak kavramlarını Osmanlı kamuoyunda tartışmaya açan etkin bir mecra olarak konumlanmaktadır.

Osmanlı modernleşmesiyle çocukluk hem bireysel hem de toplumsal düzeyde yeni bir kimlik alanı kazanmıştır. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e uzanan süreçte çocuk, artık yalnızca ailenin bir ferdi değil devletin geleceğini biçimlendiren bir toplumsal unsur

olarak görülmüştür. Örneğin, Ali İrfan'ın kaleme almış olduğu *Rehber* adlı kitapta, bu dönemde imparatorluğun resmi aygıtıyla genç nüfus arasında pozitif bir kimlik yaratma gayesinde olan Hamidiye planı ele alınmaktadır (Benjamin, C. Fortna, 284). Eğitim kurumlarının yeniden yapılandırılması bu dönüşümün en belirgin göstergelerinden biri olmuş, çocukluk hem eğitimsel hem de ideolojik bir mesele hâline gelmiştir. Bu çerçevede çocukluk, sadece çocuk eğitimiyle ilişkili kalmayıp Osmanlı modernleşmesinin zihinsel yansımalarından biri olarak değerlendirilmelidir. Ancak bu dönüşüm, geleneksel anlayışlarla keskin bir kopuş ile gerçekleşmemiş, aksine modernleşme söylemleri mevcut kültürel mirasla iç içe geçerek daha yumuşak ve süreklilik taşıyan bir değişim süreci ortaya çıkarmıştır. Bunun bir göstergesi olarak, ebeveynlerle çocuklar arasındaki karşılıklı hak ve sorumlulukları konu alan metinlerde kullanılan dil, zamanla çocukların anlayabileceği ölçüde sadeleşmiş olsa da anlatıların temel teması büyük ölçüde korunmuştur. Böylece XVI. yüzyıldan miras kalan motifler ve kahramanlar, XX. yüzyılın başında da İstanbullu çocuklara hitap etmeye devam etmiştir (Araz, 2015, s. 489).

Mevcut literatür Osmanlı'da çocukluğun tarihsel, toplumsal ve kültürel boyutlarını farklı perspektiflerden irdelemiştir. Bekir Onur (2005), modern çocukluk bilincinin kültürel oluşumunu; Cüneyd Okay (1998) ve Hatice Toksöz (2012) çocuk dergilerinin eğitsel ve ideolojik işlevlerini; Araz (2017) ve Üstel (2019) birey ve yurttaşlık inşasında çocuk terbiyesinin araçsallaştırılmasını; Avner Gil'adi (2024) erken İslam dönemindeki ahlaki temellerin Osmanlı eğitim yaklaşımına tarihsel bir derinlik kazandırdığını; İlber Ortaylı (2000) ve Lale Uçan (2012) ise eğitim kurumlarının dönüşümünün toplumsal modernleşmedeki rolünü tartışmıştır.

Bu araştırma, anılan literatürden farklı olarak Musavver-i Hukuk-ı Etfal

dergisi üzerinden çocukluğun Osmanlı modernleşmesindeki ideolojik anlamını çözümlemeye odaklanmaktadır. Derginin metinleri aracılığıyla çocuk, aile, mürebbi ve devlet bağlamında kurulan çocuk eğitime ilişkin söylemler incelenmektedir. Böylece II. Meşrutiyet döneminde çocukluğun ahlakî ve kamusal kimlik boyutları Psikojenik tarih kuramı çerçevesinde ortaya konulmaktadır. Çalışmanın temel sorusu, çocukluğun bu dönemde modernleşmenin öznesi mi yoksa nesnesi mi olduğuna ilişkindir. Çalışma, Musavver-i Hukuk-ı Etfal'i yalnızca bir dergi incelemesi olmaktan çıkarak II. Meşrutiyet çocuk eğitimi yaklaşımlarının düşünsel ve kültürel kodlarını açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Sonuç olarak bu araştırma, çocukluğun Osmanlı modernleşmesindeki çok katmanlı inşa sürecini tarihsel bağlamı içinde çözümleyerek erken modern Osmanlı toplumunda çocukluğun ideolojik temsil biçimlerine ışık tutmayı hedeflemektedir.

1. Metodoloji

Bu araştırma, II. Meşrutiyet döneminde çocukluk, eğitim ve hak anlayışının Musavver-i Hukuk-ı Etfal dergisi üzerinden nasıl temsil edildiğini incelemek amacıyla metinlerin çözümlemesi ve yorumlanmasını bir arada kullanmaktadır. Bu kapsamda Musavver-i Hukuk-ı Etfal'in dört sayısı birincil kaynak olarak ele alınmış ve metinlerde yer alan söylemler; Osmanlı modernleşmesi, II. Meşrutiyet dönemi eğitim anlayışı ve dönemin çocuk politikaları bağlamında değerlendirilmiştir. Dergide çocukluk tasavvurunu, ebeveyn-çocuk-devlet ilişkisini ve dönemin eğitim politikalarını en açık biçimde yansıtan yazılar analiz kapsamına alınmıştır. Çalışmanın temel verileri, derginin 1914 yılında yayımlanmış dört sayısındaki makale ve kısa yazılardan oluşmaktadır. Bu metinler, temalar doğrultusunda sınıflandırılmıştır. Bunun yanında dönemin eğitim anlayışına ve modernleşme tartışmalarına ilişkin ikincil

kaynaklar (araştırma kitapları, makaleler ve tarihsel çalışmalar) karşılaştırma yapmak amacıyla kullanılmıştır. Dergide yer alan söylemler II. Meşrutiyet'in eğitim politikaları, çocuk haklarına dair ilk kurumsal girişimleri, modern aile ve makbul çocuk ideali, kamusal yurttaşlık bilinci gibi temel yönelimleriyle karşılaştırılmıştır. Metinlerde aynı döneme ait düzenlemeler, toplumsal dönüşüm unsurları ve maarif politikalarıyla örtüşmeler tespit edilmiştir. İçerik çözümlemesinde ise dergi metinleri, ele aldığı kavramların nasıl inşa edildiğine odaklanılarak incelenmiştir. Bu çerçevede "terbiye", "vazife", "hürriyet", "hak", "çocukluk", "makbul yurttaş" kavramlarının kullanım biçimleri yazarların yetişkin-çocuk ilişkisine dair kurduğu hiyerarşik veya eşitlikçi söylemler, modernleşme ideolojisinin dergi metinlerine nasıl yansıdığı, çocuğun özneleşmesi için önerilen modelin yapısal özellikleri tematik kategoriler altında değerlendirilmiştir. İçerik, aktarımların ötesinde söylemlerin ardındaki ideolojik, eğitimsel ve toplumsal anlam katmanları çözülünip, dönemin maarif reformları ve ahlakî yurttaşlık kavramlarıyla karşılaştırılarak; ana-baba ekseninde terbiye, terbiye ve eğitimin ahlakî, bedensel ve fikrî bütünlüğü, hürriyet ve okulda hak arama ve şikâyet mekanizmaları alt başlıkları altında değerlendirilmiştir.

2. Analiz ve Tartışma

Bu çalışma, Musavver-i Hukuk-ı Etfal dergisini temel alarak II. Meşrutiyet döneminde çocukluk, terbiye ve çocuk hakları söyleminin nasıl kurulduğunu incelemektedir. Dergi, çocuk haklarını savunan erken bir girişim olmakla birlikte, Meşrutiyet'in "yeni insan-yeni toplum" idealiyle uyumlu resmî eğitim söylemlerini yeniden ürettiğini göstermektedir. Çocuğun aile içindeki konumunun güçlendirilmesi, şiddet karşıtı terbiyenin vurgulanması ve çocuğun hak sahibi birey olarak tanımlanması, dönemin hürriyet ve eşitlik anlayışının çocukluk alanına

yansıması şeklinde değerlendirilmiştir. Çalışma, dergiyi ideolojik bir araç olarak konumlandırarak çocukluğun siyasal bir kategoriye dönüştürülmesini görünür kılmaktadır. Derginin sınıfsal ve toplumsal cinsiyet farklılıklarını sınırlı biçimde ele aldığı, söylemin daha çok kentli ve üst sınıf çocuk imgesine dayanarak şekillendiği tespit edilmektedir. Musavver-i Hukuk-ı Etfal, çocukluk kavramını kamusal alanda tartışmaya açan öncü bir yayın olmakla birlikte özgün bir model geliştirmekten ziyade Meşrutiyet'in modernleşmeci ideolojisini çocuk üzerinden topluma aktaran bir söylem üretmektedir. Bu durum, çocuğun hem hak sahibi özne hem de ulusal projenin taşıyıcısı olarak ikili bir konumda inşa edildiğini göstermektedir.

3. Ana-Baba Ekseninde Terbiye ve Eğitim

II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı toplumunda çocukluk, ebeveynlik ve eğitim anlayışının yeniden tanımlandığı bir eşiktir (Tuğluoğlu, 2015, s.101). Musavver-i Hukuk-ı Etfal, bu dönüşümün entelektüel ve kültürel izdüşümlerini yansıtan önemli bir yayın olarak çocukluk kavramını ahlakî, toplumsal ve eğitim yönleriyle ele almış, Osmanlı döneminde yayımlanan diğer birçok dergi gibi ebeveynlik tutumlarına yoğunlaşmıştır. Dergide ebeveynlerin ve mürebbiyelerin yetersizliği, çocuğun ruhsal ve zihinsel gelişiminin önünde bir engel olarak değerlendirilmiştir (Şahap Rıza, 1914a, s.1-3). Muharrir Şehap Rıza'ya göre gerek ebeveynlerde gerekse mektep hocalarında çocukluk dönemine ilişkin bilinçli bir farkındalık bulunmamaktadır: "Çocukluğun ki bu memlekette hiçbir kıymeti yoktur... aile içinde bir mevkii yoktur... mektep âleminde bir hakkı yoktur..." (Şahap Rıza, 1914a, s.1). Yazar, çocuğun maddi ve manevi hayatında rol oynayan herkesin sorumluluğunu vurgulamaktadır.

Şahap Rıza'nın genel tespitlerinin dayandığı

somut örnekler sınırlı olsa da II. Meşrutiyet döneminde kabul gören İslam hukuk düzenlemelerinde, çocukluk korunmaya muhtaç ve savunmasız bir dönem olarak nitelendirilmektedir. Osmanlı düşüncesinde buna dair köklü bir bellek mevcuttur: İbn Sida'nın Kitâb al-Muhassas'ında çocukların gelişim aşamaları kırka yakın terimle açıklanmaktadır (Araz, 2017, s. 33). Ahlak ve terbiye teması altında yazılan nasihatnameler ve ahlak kitapları, çocukların ileride nasıl bir karakter geliştirmeleri gerektiğine dair öğütler içermektedir. (Levend, 1964, s. 96). Kınalızâde'ye göre çocuk, toplumun ve ümmetin devamı için temel unsurdur. Osmanlı çocuk eğitiminde çocukluk, biyolojik yaştan ötesinde toplumsal olgunlukla tanımlanmaktadır (Kınalızâde, 151). 0-12 yaş arası çocukluk çağıdır (Okay, 1998, s. 24). Çocuk terbiyesi, doğumdan önce ebeveynin ahlakî ve evlilik seçimiyle başlar, ilk terbiye annenin sütüyle verilir ve bu, bedensel olduğu kadar ahlakî etkiler de taşımaktadır (Toksöz, 2012, s. 75). Bu yaklaşım, Muallim Naci'nin eğitimin yalnızca bilgi aktarımı değil, ahlakî ve ruhsal bir olgunlaşma süreci olduğu yönündeki görüşleriyle örtüşmektedir. Dönemin çocukeğitimi sorumluluğu öncelikle ebeveynlere verilmektedir (Muallim Naci, 2020, s. 24).

II. Meşrutiyet döneminin çocuk yayınlarında dikkat çeken temalardan biri, hane içi terbiye diline yöneltilen eleştirilerdir. "Koşma, bağırma, karışma..." gibi emir kipleriyle biçimlenen geleneksel ebeveyn söylemi, dergide, terbiyenin "bu memlekette bilinmeyen bir mahiyet" taşıdığına dair bir işaret olarak değerlendirilmiştir (Şahap Rıza, 1914). Bu eleştiriler, özellikle üst sınıf ailelerin çocuklarını dadı, aşçı veya yabancı mürebbiyelere bırakma eğilimlerini hedef almaktadır. Dergide çizilen çocuk tipi, çoğunlukla kentli ve varlıklı ailelerin çocuklarını temsil etmektedir (Şahap Rıza, 1914). Ancak Araz'ın da belirttiği üzere, alt zümrelerdeki aileler de çocuklarının terbiyesi

konusunda çözüm yolları aramaktadır. Bu durum eğitimin toplumsal bir mesele hâline geldiğini göstermektedir (Araz, 2017, s. 28).

Bu çerçevede dergi, mahlukât-ı meçhul olarak nitelendirilen “henüz biçimlenmemiş çocukluk”tan “ideal çocukluk” tipine geçişin temelini “terbiye” kavramı üzerinden kurmaktadır (Şahap Rıza, 1914). Bu yönüyle terbiye, yalnızca bireysel bir gelişim süreci olmayıp toplumsal düzenin yeniden inşasında belirleyici bir araç olarak ele alınmaktadır. Böylece Musavver-i Hukuk-ı Etfal, çocuk terbiyesini aile sınırlarının ötesine taşıyarak kamusal bir mesele hâline getirmekte ve dönemin modernleşme idealleriyle uyumlu bir “ahlaklı, itaatkâr ama bilinçli çocuk” modeli oluşturmaktadır. Türk toplumunda çocuğun ebeveyne mutlak itaat göstermesi ve aile otoritesine bağlı kalması, toplumsal yapının sürekliliğini güvence altına alan temel bir değer olarak benimsenmektedir. Kuşaklar boyunca “hayırlı evlat” ideali etrafında şekillenen bu anlayış, yalnızca bireysel ahlakın değil, toplumsal düzenin de meşruiyet kaynağını oluşturmaktadır (Karadoğan, 2019, s. 215). Bu bağlamda terbiye, geleceğin yetişkinini şekillendirmeye yönelik bir toplumsal tasavvurun aracı hâline gelmekte ve “ideal çocuk” modeli ebeveyn merkezli (paternalist) bir söylemle desteklenmektedir (İnal, 2016, s. 65-66).

II. Meşrutiyet aydınlarının “yeni yaşam-yeni insan” projesi çerçevesinde çocuk, ulusun geleceğini temsil eden bir özneye dönüşmüştür. Ebeveynlik ise bilimsel bilgi ve uzmanlık gerektiren bir alan olarak tanımlanmıştır (Üstel, 2019, s. 32). Ancak ebeveynlik yaklaşımlarına ilişkin kurumsal girişimlerin kökeni Meşrutiyet öncesine kadar uzanmaktadır. 1847 tarihli Etfâlîn Tedrîs ve Terbiyelerini Ne Veçhile Eylemeleri Lâzım Geleceğine Dair Talimat’ta Tanzimat öncesinde, sanılanın aksine ebeveynler de eğitime katkı yapmakla mükelleftirler. (Gündüz, Türk Maarif Ansklopedisi),

bu yönüyle ilgili talimat alandaki erken düzenlemelerden biri olarak dikkat çekmektedir (Bardak, 2019, s.39). Tanzimat öncesinde çocuk, çoğunlukla ailenin uzantısı sayılırken (Okay, 1998: 26), Meşrutiyet’le birlikte hedef, bedenlen ve ruhen güçlü, çalışkan ve millî değerlere sahip kuşağı inşa etmektir (Üstel, 2019, s.37).

Savaş yılları, çalışkanlık, tutumluluk, üretkenlik gibi değerleri daha da öne çıkarmakta ve ticareti sevmek ahlakî sorumluluk olarak görülmektedir (Uçan, 2012, s.183-184). Dergi, ebeveynlerin çocuklarını yalnızca “memur olma” hedefiyle yönlendirilmesini eleştirmekte ve çok yönlü eğitim almayanların ileride “maîşet adamı” olamayacağını vurgulamaktadır (Emin Naci, 1914a, s.28). II. Meşrutiyet’in eğitim anlayışı, İttihat ve Terakki’nin Millî İktisat politikasıyla örtüşen biçimde, Müslüman halkı üretime ve çalışmaya teşvik etmektir. Bu dönemde yazılan ders kitaplarında, ülkenin geri kalmışlığı çocukların “yanlış düşüncelerle memuriyete yönlendirilmelerine” bağlanmıştır (Tuğluoğlu, 2015, s.113). Bu yaklaşım, Musavver-i Hukuk-ı Etfal’in çocuklara çalışkanlık ve toplumsal fayda bilinci kazandırma çabasını yansıtmaktadır. Bu çerçevede ebeveynlere çocuklarının omuzlarına gereksiz yükler bindirmemeleri ve onların sevgi dolu, umutlu bir gelecek kurmalarına imkân tanımları öğütlenmekte, aksi hâlde “bir gonca gibi solup gidecekleri” ve topluma zarar verecek bireylere dönüşebilecekleri uyarısı yapılmaktadır (Şahap Rıza, 1914c, s.11). Bu çizgi Tanzimat’ta başlamakta, Meşrutiyet’te ise yoğunlaşmaktadır: Ahmet Saki’nin “istikbal-i Osmaninin ümidi evlâd-ı vatan olan gençlerdir” ifadesi bu sürekliliği teyit etmektedir (Üstel, 2019, s.50). Bunun devamı niteliğinde 1913 yılında okul öncesi eğitim, resmî politikaya dâhil edilerek aile içindeki eğitime ek olarak okul ortamındaki eğitim de desteklenmiştir (Bardak, 2019, s.42).

Osmanlı’da çocuk eğitimi yalnızca aileye değil

mahalle ve cemaat çevresine de sorumluluk yüklemektedir (Ortaylı, 2000, s.113). Dergi de ahlakî gelişimde anne-baba kadar çevrenin payını vurgulamaktadır (Mehmed Münir, 1914a, s.12). II. Meşrutiyet, cemaatten topluma geçişi simgeleyen bu kolektif sorumluluğu yaygınlaştırmaktadır (Üstel, 2019, s.30). 1923'te "maarifimiz usulsüz, gayesiz ve siyasetsizdi" eleştirisi (Kâzım Karabekir, 2015, s.175) aynı derdini sürdürdüğünü göstermektedir: çözüm yine 'terbiyedir' ve bu hususta çevre ile çocuğun etkileşimi her zaman vurgulanmıştır. Böylece çocukluk, biyolojik bir evre değil, toplumsal koşullar içinde biçimlenen sosyal bir inşa süreci olarak ele alınmıştır. Her toplum, kendi tarihsel, kültürel ve sınıfsal dinamikleri doğrultusunda çocukluğu farklı biçimlerde tanımlamaktadır. Bu nedenle çocukluk evrensel bir olgu olsa da zamana ve şartlara göre şekillenmektedir. Çocuklar, sosyal çevrelerinin pasif ürünleri değil, onları dönüştüren aktif toplumsal aktörlerdir (James ve Prout, 1997).

4. Terbiye ve Eğitimin Ahlakî, Bedensel ve Fikrî Bütünlüğü

II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı eğitim sisteminde hem çocuk algısının hem de ideolojik açıdan dönüşümün yaşandığı kritik bir evredir. Bu dönemde çocuk yalnızca aile içinde terbiye edilmesi gereken bir varlık değil, devletin geleceğini şekillendirecek aktif bir özne olarak görülmüştür (Fortna, 2016, s.178). Eğitim kurumları, mektepler, mürebbiler ve dönemin çocuk dergileri bu yeni "yurttaş" idealinin inşasında başlıca araçlar haline gelmiştir (Tunç Yaşar, 2018, s.311-312). Musavver-i Hukuk-ı Etfal gibi yayınlar, bu dönüşümü yansıtan en önemli kaynaklardandır.

Bu bağlamda, dergi çocuğun eğitiminde mürebbilerin ve mektephocalarının belirleyici rolünü özellikle vurgulamaktadır. Şahap Rıza, meşrutiyet yanlısı tutumuyla II. Abdülhamid yönetimini eleştirirken eğitimin çocuk merkezli bir anlayışla yeniden kurgulanması

gerektiğini savunmaktadır: "Niyazi ile Enver'ler... millete hürriyet vermişti" (Şahap Rıza, 1914c, s.10-11). Onun düşüncesinde terbiye, yalnızca davranış düzeni değil ruhsal, ahlakî, bedensel ve fikrî gelişimi bir bütün olarak kapsayan bir süreçtir. Çocuğun "acizlikten" kurtularak topluma faydalı bir birey hâline gelmesi için eğitim zaruri bir gereklilik olarak sunulmuştur (Emin Naci, 1914a, s.27).

Bu arka plan, derginin gerçek öğretmen idealini daha anlamlı kılmaktadır. Dergi, öğretmeni yalnızca bilgi aktaran olmanın dışında karakter inşa eden bir rehber olarak tanımlar (Şahap Rıza, 1914d, s.17-19). Bu yaklaşım, II. Meşrutiyet'in makbul aile ve makbul toplum idealiyle de örtüşmektedir. Ailede yetersiz kalan terbiyeyi mürebbiler ve muallimler kurumsal eğitim yoluyla tamamlamaktadır (Üstel, 2019, s.125; Bardak, 2019, s.41).

Benzer biçimde, Muallim Naci, "eğer yapabiliyorsan evladını kendin yetiştir" diyerek ahlakî temelli bir eğitim anlayışını savunmaktadır. Ona göre gerçek babalık, çocuğa yalnızca bilgi değil, ilim, edep ve fazilet kazandırmaktır (Muallim Naci, 2020, s.25). Bu düşünce, dergide aile terbiyesi ile kurumsal eğitimi birbirine tamamlayan iki unsur olarak ele alınmakta ve ahlaklı, bilinçli, üretken birey idealini merkeze yerleştirmektedir. Dergi, aile içindeki ilgisizlik kadar çocukların dadı, aşçı veya yabancı mürebbiyelere bırakılmasını da sert biçimde eleştirmektedir. Ancak ailede verilemeyen terbiyenin adresi olarak okulları ve erbâb-ı terbiyeyi göstermektedir (Mehmed Münir, 1914, s.12).

Bu çerçevede, çocukluk, çocuğa dair zihinde biçimlenen bir tasavvur olup toplumun kültürel ve tarihsel koşulları içinde şekillenen bir sosyal inşa ürünüdür. Başka bir ifadeyle çocukluk, biyolojik bir evreden ziyade toplumsal tahayyülün belirlediği kültürel bir kategoridir (Berktaş, 2024, s.122). Bu dönemde okul, "yeni insan" modelinin

inşasında en etkili araç olarak görülmüştür (Üstel, 2019, s.30). Devletin eğitim politikası da bu doğrultuda biçimlenmiştir. 1913 tarihli müfredatta Musahabat-ı Ahlâkiye dersi “tarihiye, sıhhiye, medeniye” başlıkları altında tasnif edilmiştir. Amaç, ahlaki bilinçle donanmış bilinçli bir yurttaş tipinin yetiştirilmesi olmuştur (Üstel, 2019, s.34). Nitekim Tedrisat-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkatı ve Tedrisat-ı İbtidâiye-i Umumiye Talimatnamesi (Mekâtib-i İbtidaiye-i Umumiye Talimatnamesi, 1331) de 7-16 yaş aralığındaki çocukların beden ve ruhen sağlıklı, çalışkan ve millî değerlere sahip bireyler olarak yetiştirilmesini hedeflemiştir (Üstel, 2019, s.37).

Ayrıca, 1914-1915 yıllarında okul öncesi eğitim kurumsallaşmaya başlamıştır (BOA. İ.MMS. 194/12_2,3) İstanbul’da dört ana mektebi açılmıştır. İlk resmî anaokulu Dârümuallimât bünyesinde kurulmuş ve Avrupa örnekleri izlenerek oyun ve müzik temelli bir eğitim modeli uygulanmıştır. Ana Muallime Mektebi açıldığında ilk etapta öğretmen açığını kapatmak için gayrimüslim öğretmenlerden yararlanılmış, ardından Müslüman Osmanlı tebaasından eğitimciler yetiştirmeye yönelik bir politika benimsenmiştir (Bardak, 2019, s.43-45). Bu dönemde hazırlanan talimatnamelerde eğitim hedefi çocukları uslandırmak değil, hayata hazırlamak şeklinde tanımlanmış: bedenî, fikrî ve hissî gelişimin yanı sıra özellikle “irade terbiyesi” vurgulanmıştır (Üstel, 2019, s.40).

Dergi çocuğun bedensel sağlığını eğitimin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmiştir. Yetersiz veya kötü sağlık koşulları altında çocuğun gelişemeyeceği, bu durumun toplumsal refahı da olumsuz etkileyeceği ifade edilmiştir (Şahap Rıza, 1914f, s.29). Çocuğun yalnız zihinsel değil bedensel olarak da eğitilmesi gerektiği vurgulanmış, Almanya ve İngiltere örnekleri verilmiştir. Almanların otuz yaşına kadar çocukları yüzme, koşu ve jimnastikle uğraştırdığı, İngilizlerin ise

yirmi yaş altına tütün satışını yasakladığı anlatılmıştır (Muallim Celal Tahsin, 1914a, s.7-8). Bu karşılaştırmalar, bedensel eğitim ile ahlakî terbiyenin birlikte düşünölmeye başlandığını göstermektedir.

Munis Nejad, Osmanlı’daki bedensel zayıflığı savaşlardaki başarısızlıklarla ilişkilendirerek “en neşeli millet İngilizlerdir çünkü en çok oynayan onlardır” ifadesiyle hareketliliği toplumsal güç kaynağı olarak görmüştür. Ebulmuhsin Kemal de “sağlam fikir sağlam vücutta bulunur” diyerek zihinsel gelişim için beden terbiyesinin gerekliliğini savunmuştur (Tuğluoğlu, 2015, s.126). Bu yaklaşımla örtüşen biçimde, Ethem Nejat, savaşların getirdiği yoksulluk ortamında sağlıklı beslenme çağrısı yapmış, yetersiz koşullarda çocuk sahibi olmayı eleştirerek dönemi için radikal bir fikir ortaya koymuştur (Erkek, 2023, s.20).

Son olarak basın da bu dönemde kurumsal terbiyenin bir uzantısı olarak değerlendirilmiştir. İttihat ve Terakki, çocuk dergilerini milliyetçi, vatansever ve çalışkan bireyler yetiştirmek için bir araç olarak kullanmıştır (Uçan, 2012, s.175). Örneğin, Çocuk Dünyası dergisi Osmanlıcılık ve İslamcılık fikrinden ayrılarak Türk milliyetçiliği doğrultusunda yayınlar yapmıştır (Yılmaz, 2017, s.214). Çocuk Duygusu, yayınladığı Bulgar Kaçtı (1913: 9/8), Türk Oyunu (1913: 10/8) ve İntikam Oyunu (1913: 42/8) gibi oyunlarda intikam duygularını işlemiştir. Derginin söylemine göre “müstakbel millet” yahut “yaşama kavgasının yarınki askeri” olarak görölen çocuk, kendisi için var olmaktan ziyade toplum adına vardır ve toplumun geleceğini kurtarmakla görevlidir (Gurbetoğlu, Türk Maarif Ansiklopedisi). Balkan Savaşları sonrasında milliyetçilik ve dayanışma temaları güçlendirilmiş, Genç Kini gibi metinler, dayanışma ve kimlik bilincini canlı tutmayı amaçlamıştır (Uçan, 2012, s.176). Bu doğrultuda, çocuk dergileri, yalnızca

eğitim değil, siyasal bir terbiye vasıtası işlevi üstlenmiş, çocuklar küçük asker veya geleceğin savaşçısı olarak tasvir edilmiştir. Şehitlik ve gazilik en yüce değerler arasında sunulmuş, vatan sevgisi ve kaybedilen toprakların geri alınması arzusu dergilerin ortak söylemi hâline gelmiştir (Arıkan, 2021, s.71). Nitekim Cumhuriyet döneminde de bu anlayış devam ettirilmiştir. Örneğin, “Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi”, çocukları geleceğin güçlü bireyleri olarak görmüştür ve onları millî değerleri benimseyen tarzda eğitme amaçlı metinler yayınlamıştır (Çılgın, 2004, s.115-118; Konar, 2003, s.20-22).

5. Hürriyet ve Hak Arama

Musavver-i Hukuk-ı Etfal’de çocuk hakları söylemi, bireyin ahlakî, toplumsal ve siyasal kimliğinin inşasına ilişkin bir tartışma alanı olarak ele alınmıştır. Dergi, çocuğu hem birey hem de yurttaş olarak tanımlarken onun eğitimden gündelik yaşama kadar farklı alanlardaki hak ve sorumluluklarını belirli bir ideolojik zemin üzerinde şekillendirmektedir. Bu çerçevede, derginin sayfalarında yer alan metinler hem II. Meşrutiyet’in özgürlük idealiyle hem de toplumsal disiplin anlayışıyla iç içe ilerlemektedir. Öncelikle, çocuğun eğlenme, gezme ve barınma haklarından bahseden dergi, bunu tarihsel karakterlerden örnekler vererek bir nevi ideolojik bir zeminde açıklama gayreti gütmektedir. Bu nedenle çocuk okurlara doğrudan sorular yöneltilmektedir: “Kanuni Sultan Süleyman’ın hizmetçisinin bile odası var, sizin de var mı? Herkesi hayrete düşüren Süleymaniye Cami-i Şerifi yaptırılmış, onda biri sizin tahsiliniz ve eğlenceniz için sarf ediliyor mu? Edilmiyorsa neden? Altı yüz senelik bir ihtiyar milletin hürriyet sevdalarını yine gençlik uyandırmıştır diyerek Niyaziler ve Enverler, Abdülhamid gibi bir padişahın hükümetini yıkarak millete hürriyet verdi” şeklinde yazarın ideolojik bakış açısına dair dergide nadir verdiği örnekler de bulunmaktadır (Şahap Rıza, 1914c, s.10). Bu örnekler, derginin yalnızca eğitimsel değil politik bir misyon üstlendiğini

göstermekte ve meşrutiyet düşüncesinin bir sözcüsü olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Bunun devamında, bu ideolojik vurgu, mektep içi hak arama davranışlarının çerçevesini de belirlemektedir: Çocukların mektepte hocalarına soru sorma, anlamadığını dile getirme ve hak arama özgürlüklerinin olmaması eleştirilmektedir. Mektep amirleri tarafından tahkir edilen, aşağılanan çocukların şikâyet edemediği ve eğitim ortamlarında çocuğun insan gibi muamele görmediği belirtilmektedir. “Onlar da bir zamanlar sizin gibi çocuktı, vazifeleri ise size bilmediklerini öğretmektir. Mektepte amirleriniz size bağırırken büyük adam ya da efendi gibi hitap ediyorlar mı? Siz efendi değil misiniz? Mektep defterlerinde isminizin yanında efendi yazılı değil mi?” şeklindeki sorularla özneleşme talebi dile getirilmekte ve hocaların “size fena söz söylemesi, sizi insan yerine koymamaları ve sizi dövme, ezmeleri hadlerine değildir” denilerek bir sınır çizilmektedir (Şahap Rıza, 1914c, s.10). Benzer şekilde, duygusal haklar da derginin dikkat çektiği bir başka konudur. Çocuğun yalnız fiziksel değil, duygusal olarak da korunması gerektiği, eğitimcilerin şefkat, anlayış ve saygı temelinde hareket etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, dergide çocuğun mutluluğuna giden yolun öncelikle hür olması ile ilişkisinin olduğu belirtilmektedir. Mürebbiyelerin ve anne babaların bu hususta çocukların özgürlüklerini kısıtladıkları, onları incittikleri, çocuğun hürriyetinin sık sık ihlal edildiği ve “dövme ve sindirme” yolunun tercih edildiği eleştirilmektedir. Çocuğa birey olarak değer verilmediği, “insan yavrusu” olarak bile görülmediği ifade edilmekte ve bu durum olağanlaştırılan tahkir ve şiddet pratikleri nedeniyle sert biçimde kınanmaktadır. Bu noktada, “hürriyet-terbiye” ilişkisinde çocukların da görevlerinin olduğu, iyi şeyleri yapmaları, kötü şeylerden kaçınmaları gerektiği, büyüklerinse salt kuvvet farkını gerekçe göstererek çocukların hürriyetine müdahale etmemeleri gerektiği vurgulanmaktadır (Şahap Rıza, 1914d, s.17).

Öte yandan, dergi, toplum ve devletin çocuğa karşı sorumluluklarına da açıkça yer vermektedir: Çocuk hakları için mahkemeler, gazeteler ve kurumlar gerektiği vurgulanmakta, Avrupa örnek gösterilmektedir: “Bugün işitiyoruz ki çocukluğu en ziyade takdir eden bir memlekette bile çocukların müdafaa-i hukuku için mahkemeler küşadına lüzum görülüyor... ayda iki bin varidatı olan bir peder... tahsil ve terbiyesi için yüz kuruş sarfetmediğinden dolayı... mahkemeye çağırılıyor... Bizde ise... onların müdafaası için mahkemelere, müesseselere değil bir ferde bile malik bulunmuyoruz” ifadesi, toplumsal geri kalmışlık eleştirisini keskinleştirmektedir (Şahap Rıza, 1914b, s. 4-5).

Derginin dikkat çekici bir diğer yönü, hak ve hürriyet söylemini çocuğun ödevleriyle dengelemeye çalışmasıdır. Okuldan çıkınca eve gelmek, büyüklere bir kere de olsa görünmek, akşamdan önce evde bulunmak, yemeğe büyüklerle oturmak, hane içinde hürmet ve itaat göstermek gibi yükümlülükler tek tek sıralanmaktadır. “Görevleri kendiliğinizden yapın! dayak yememenin ya da size kızılmamasının en iyi yolu budur!” öğüdüyle pratik bir çerçeve sunulmakta, fakat sırf itaatın sınırlarına dair ayrıntı verilmemektedir. Bunun yanında, çocukların okuldan sonra iki saat oyun hakkı ve akşam yemekten sonra ders vaktine kadar 1,5-2 saat sohbet gibi düzenli boş zaman önerileriyle gündelik hayata ilişkin tavsiyeler yer almaktadır (Şahap Rıza, 1914e, s.25).

6. Şikâyet Yöntemleri ve Uygulama

Dergi, eğitimde ve mektepte “hakkaniyet” ilkesine büyük önem vermektedir. Kız ve erkek tüm öğrencilerin kimseye diyemedikleri her türlü şikâyetini dinleyeceğini, mektepten, aileden veya çevreden gelebilecek haksızlıklara karşı çocukların sesi olacağını açıkça beyan etmektedir (Şahap Rıza, 1914a, s.1). Bu söylem, çocukların hak arama kültürünü geliştirmeyi hedefleyen erken bir girişim olarak nitelendirilmektedir. Dergi yalnızca şikâyetleri dinlemekle kalmamış, büyüklerin sorumluluklarını da hatırlatmıştır.

“Büyüklerinizin vazifesi, siz şikâyet ettiğiniz zaman sizi dinlemek olmalıdır” ifadesiyle yetişkinlerin empati kurması gerektiğini vurgulamış, ancak aynı ifadede “büyüklerinizin çoğu ya cahildir ya kibirlidir ya da merhametsizdir” diyerek, çocukla yetişkin arasındaki iletişimi zedeleyebilecek bir dil de kullanmıştır. Yazar, “Biz de evvelce çocuktuk... o zamanki çektiklerimiz hâlâ hatırımızdadır” (Şahap Rıza, 1914c, s.10) diyerek empati kurmaya çalışmışsa da dergide çocuklardan gelen gerçek şikâyet örneklerinin azlığı bu idealin pratikte tam olarak karşılık bulamadığını göstermektedir.

Dergi, çocukların dilek ve şikâyetlerini gündelik hayatın somut alanlarına taşımaya çalışmıştır. Dergide kötü muameleden disiplin anlayışına ve şiddet uygulamalarına kadar uzanan bir dizi soruna işaret edilmiştir. Bu yönüyle dergi, çocukların ailelerinden, öğretmenlerinden veya dükkâncılardan gördükleri kötü muameleyi bildirebilecekleri bir mecra olmayı vaat etmiştir (Şahap Rıza, 1914c, s.9).

Mukaddime’de şiddetin, çocuğun enerjisini ve özgüvenini yok ederek tembelleşmeye ve samimiyetsizliğe yol açtığı, bunun da toplumsal düzeni zayıflattığı belirtilmiştir (İbn Haldun, 1996, s.160). Osmanlı toplumunda hem evde hem de okulda zaman zaman disiplin amaçlı şiddete başvurulduğunu, ancak benzer uygulamaların Batı’da da yaygın olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, İbn Haldun’un etkisi altındaki terbiye anlayışında şiddetin sınırlı ölçüde yer bulması, dönemin eğitim anlayışıyla açıklanabilir. Nitekim Salomon Schweigger ve Antoine Galland gibi seyyahlar da Osmanlı eğitiminde fiziksel disiplinin Batı’ya kıyasla daha ölçülü biçimde uygulandığını aktarmışlardır (Onur, 2005, s.238). Aries’in 18.yüzyıl İngilteresi üzerinden vermiş olduğu bilgiler de Onur’unkini doğrular niteliktedir (Aries, 1962, s.264). Derginin çocuklara açık çağrısına rağmen, özellikle küçük yaş gruplarından beklenen

düzeyde bir geri dönüş olmamıştır. Hak arama ve şikâyet bildirme konusundaki bu sessizlik, derginin amaçladığı katılımcı kültürün sınırlı kaldığını göstermektedir. Uygulama düzeyinde ise tablo farklıdır: Stajyer tabip imzasıyla Maarif Müdürlüğü'ne gönderilen bir yazıda Cerrahpaşa İnas Sultanisi'nde sıcak yemek yasağı eleştirilmiş, bir başka örnekte ise askerî mekteplerin eğitim sistemi tartışılmıştır (Doktor İbrahim, 1914a, s.24; A.H., 1914a, s.22). Dolayısıyla, çocuk odaklı şikâyet hattı idealine rağmen, bu kanalın sınırlı bir etki alanına sahip olduğu görülmektedir.

Derginin hak savunusunu gündelik hayata taşımak için kullandığı anlatılar da oldukça dikkat çekicidir. Mazlum karakteri üzerinden anlatılan hikâyede, açlık, hastalık ve barınma gibi temel haklardan yoksun bir çocuğun yaşadıkları, yoksulluğun duygusal bir dille görünür kılındığı örneklerden biridir (Şahap Rıza, 1914b, s.4-5). Benzer temalar dönemin toplumsal konularında da yer almakta olup burada amaç hem toplumsal vicdanı uyandırmak hem de dilencililiğin meşrulaştırılmasını engellemektir (Özgün, 2016, s.49).

Daha geniş bir çerçeveden bakıldığında, Musavver-i Hukuk-ı Etfal'in sınırlı etkisi, dönemin siyasal atmosferiyle yakından ilişkilidir. Şahap Rıza, öğretmenlikten ayrıldıktan sonra çocuklara yönelik sorumluluk bilinciyle bu dergiyi yayımladığını ifade etmektedir (Şahap Rıza, 1914a, s.1). Ancak kamuoyu ilgisi beklenen düzeyde olmamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın yaklaşmakta olduğu yıllarda, Avrupa'da çocuk koruma girişimleri bile sekteye uğramıştır. Dolayısıyla Osmanlı bağlamında bu tür yayınların sürekliliğini sağlamak güçleşmiştir (Akyüz, 1980, s.340-341). Netice itibarıyla derginin dile getirdiği hususların büyük bir kısmı, dönemin maarif politikalarıyla örtüşmektedir. Şahap Rıza "herhâlde biz şimdiye kadar söylenen sözleri söylemeyeceğiz..." diyerek yenilikçi söylem iddiasında bulunsa da savunduğu fikirlerin

çoğu zaten resmî eğitim anlayışıyla birebir örtüşmektedir. Yine de "çocuğun annesine babasına karışacağız... hocasına, mürebbisine karışacağız..." (Şahap Rıza, 1914a, s.1) ifadesi, dönemi için cesur bir çıkış olarak değerlendirilmektedir. Böylece Musavver-i Hukuk-ı Etfal, çocuk haklarını ilk kez kamusal bir tartışma konusu haline getirerek II. Meşrutiyet'in özgürlükçü söylemini çocukluk alanına taşımış ve tebaadan vatandaşa geçişin sembolik bir zeminini oluşturmuştur.

SONUÇ

Musavver-i Hukuk-ı Etfal dergisi, II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı toplumunda çocuk, aile ve eğitim anlayışının yeniden şekillendiği bir dönemin ürünüdür. Dergi, dönemin toplumsal değişim sürecinde çocuğu merkeze alan bir bakış açısı geliştirerek eğitimde ahlakî ve bireysel olgunluğu temel almaktadır. Çocuğun aile içindeki konumu, mürebbinin rolü, okulun işlevi gibi konular üzerinden yürütülen tartışmalar, dönemin eğitim ideallerini yansıtmaktadır. Şahap Rıza'nın kaleme aldığı yazılar, mevcut maarif sistemini eleştirirken çocuğun bedensel, zihinsel ve duygusal gelişimini merkeze alan bir eğitim anlayışını vurgulamaktadır. Derginin içeriğinde öne çıkan en güçlü vurgu, çocuğun artık sadece geleceğin vatandaşı değil, kendi hakları olan bir birey olarak görülmesidir. Şiddet ve cezaya dayalı disiplin anlayışının eleştirilmesi, çocuk terbiyesinde sevgi, sabır ve anlayışın öne çıkarılması, dönemin çocuk eğitiminde yeni bir aşamayı işaret etmektedir. Bu yönüyle Musavver-i Hukuk-ı Etfal, yalnızca bir çocuk dergisi olmanın dışında dönemin eğitim politikalarına ayna tutan, çocuk merkezli düşüncenin yaygınlaşmasına katkı sunan bir yayın olarak değerlendirilmektedir. Buna ilaveten dergi bahsetmiş olduğu meselelerden yalnızca kendisi söz ediyormuş gibi bir izlenim verse de durum tam olarak böyle değildir. Makalede ayrıntılı biçimde ele alındığı üzere, çocuğun birey olarak tanımlanması, şiddet karşısı çocuk eğitimi yaklaşımları ve ahlaki

terbiyenin öncelenmesi, milliyetçilik gibi konular zaten II. Meşrutiyet'in genel maarif politikalarının bir uzantısıdır. Derginin, işlevi ise bu söylemleri yeniden üreterek onları daha görünür ve halka açık hâle getirmektir. Bu nedenle Musavver-i Hukuk-ı Etfal, özgün bir söylem önerisinden ziyade, dönemin modernleşme ideolojisinin çocuk üzerinden topluma taşındığı bir platform işlevi görmüştür.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Makalenin hazırlanmasında bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun hareket edilmiştir.

Çıkar Çatışması: Çalışma ile ilgili, yazarlar arasında kişisel ve finansal çıkar çatışması yoktur.

Katkı Oranı Beyanı: Makalenin hazırlanmasında, geliştirilmesinde ve yayınlanmasında yazarların eşit oranda katkısı bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Y. (1980). *Türk eğitim tarihi: Başlangıçtan 1988'e*. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Araz, Y. (2013). 16. Yüzyıldan 19. yüzyıl başlarına: Osmanlı toplumunda çocuk olmak. Kitap Yayınevi.
- Araz, Y. (2015). Osmanlı İstanbul'unda çocuk olmak. M. Ak (Ed.), *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla büyük İstanbul tarihi* içinde (ss. 476-489). İSAM Yayınları.
- Arıkan, E. (2021). *II. Balkan Savaşı ile I. Dünya Savaşı arasında Osmanlı'da çocukluğun politik inşası 1913-1914: Çocuk duygusu ve çocuk dünyası dergileri üzerine bir inceleme [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]*. Gazi Üniversitesi.
- Aries, P. (1962). *Centuries of childhood*. Knopf.
- Atakan, A. (2015). Creating an enemy: Children's magazines and different faces of enmity (1913-1918). *Athens Journal*

of Mediterranean Studies, 1(4), 341-356.

- Atakan, A. (t.y.). Talebe Defteri (1913-1919). *Türk Maarif Ansiklopedisi*. <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/talebe-defteri>
- Bardak, M. (2019). *Osmanlı'da modern okul öncesi eğitim (1908-1918)*. Alalma Yayınları.
- Berktaş, S. (2024). Çocukluğun tarihsel ve toplumsal arka planı. *Çocuk ve Medeniyet*, 9(15), 119-141.
- Çılgın, A. S. (2004). Genç Cumhuriyetin ütopyası: Gürbüz Türk çocuğu. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(6), 97-119.
- Doktor İbrahim. (1914). Maarifmüdürüyetinin nazar-ı dikkatine. *Musavver Hukuk-ı Etfal*, (3), 24.
- Duben, A., & Behar, C. (1991). *Istanbul households: Marriage, family and fertility, 1880-1940*. Cambridge University Press.
- Emin Naci. (1914). Ebeveyn ve mürebbilere: Terbiye-i etfalde ikinci nokta-i nazar. *Musavver Hukuk-ı Etfal*, (4), 27-30.
- Erkek, M. S. (2023). A guidebook for Ottoman parents: How should we raise our children? *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 1452-1480.
- Fortna, B. C. (2005). *Mekteb-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde İslâm, devlet ve eğitim*. İletişim Yayınları.
- Fortna, B. C. (2016). Bonbons and bayonets: Mixed messages of childhood in the late Ottoman Empire and the early Turkish Republic. B. C. Fortna (Ed.), *Childhood in the Late Ottoman Empire and After* içinde. Brill.
- Gil'adi, A. (2024). *İslam'da çocukluğun tarihi*.

- Gurbetoğlu, A. (2007). II. Meşrutiyet dönemi çocuk dergilerinde ahlak eğitimi ve ahlaki değerler (1908-1918). *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 81-101.
- Gurbetoğlu, A. (2008). II. Meşrutiyet'te çocuk hakları alanında bir dergi: Musavver Hukuk-i Etfal. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 41(Özel Sayı), 213-231.
- Gurbetoğlu, A. (t.y.). Çocuk dergileri ve gazeteleri. *Türk Maarif Ansiklopedisi*. <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/cocuk-dergileri-ve-gazeteleri>
- Gündüz, M. (t.y.). Nisan 1847 Talimatı. *Türk Maarif Ansiklopedisi*. <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/nisan-1847-talimati>
- Hanımefendi, A. H. (1914). Vâh çocukluğum 2. *Musavver Hukuk-ı Etfal*, (3), 20-22.
- İbn Haldun. (1996). *Mukaddime* III. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İnal, K. (2016). Paternalistic model of child: A comparison between late Ottoman society and early Republic of Turkey. *Eurasian Journal of Anthropology*, 6(2), 65-80.
- James, A., & Prout, A. (Eds.). (1997). *Constructing and reconstructing childhood: Contemporary issues in the sociological study of childhood* (2. bs.). Falmer Press.
- Karadoğan, U. C. (2019). Çocuk ve çocukluk kavramının tarihsel süreçte değerlendirilmesi. *Çocuk ve Medeniyet*, 4(7), 195-226.
- Karabekir, K. (2015). *Çocuk davamız* (Z. Öktem, Haz.). YKY Yayınları.
- Kınalızâde Ali Efendi. (t.y.). *Ahlâk-ı Alâî*. Tercüman 1001 Temel Eser.
- Konar, Ö. E. (2003). Çocuk siyaseti ve Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi. *Tarih ve Toplum*, 40(235), 20-22.
- Konar, Ö. E. (2008). Meşrutiyet döneminde bir çocuk hakları dergisi: Musavver Hukuk-ı Etfal. *Kültür Dergisi*, (12).
- Levend, A. S. (1964). Ümmet çağında ahlâk kitaplarımız. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 11, 89-115.
- Mehmed Münir. (1914). Ebeveyn ve mürebbilere: Çocuklarınıza acıyınız ve onlardan korkunuz. *Musavver Hukuk-ı Etfal*, (2), 11-12.
- Mekâtib-i İbtidaiye-i Umumiye Talimatnamesi*. (1913). İstanbul.
- Muallim Naci. (2020). *Çocukların eğitimi vezâif-i ebeveyn*. Büyüyen Ay Yayınları.
- Muallim Şehâb Rıza. (1914). Vukuf-ı muzdaribane. *Musavver Hukuk-ı Etfal*, (4), 29-30.
- Okay, C. (1998). *Osmanlı çocuk hayatında yenileşmeler (1850-1900)*. Kırkambar Yayınları.
- Onur, B. (2005). *Türkiye'de çocukluğun tarihi*. İmge Kitabevi.
- Ortaylı, İ. (2000). *Osmanlı toplumunda aile*. Pan Yayıncılık.
- Osmanlı Arşivi (BOA). *İrade Meclis-i Mahsus* (İ.MMS), 194/12_2,3.
- Özgün, C. (2016). Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında çocuk dilenciler sorunu. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* (ÇTTAD), 16(33), 25-60.
- Şahap Rıza. (1914a). Hukuk-i Etfal'i neden çıkardım. *Musavver Hukuk-ı Etfal*, (1), 1-3.

- Şahap Rıza. (1914b). Hocam diyor ki. *Musavver Hukuk-ı Etfal*, (1), 4-5.
- Şahap Rıza. (1914c). Çocuklara birkaç söz. *Musavver Hukuk-ı Etfal*, (1), 9-11.
- Şahap Rıza. (1914d). Evlâd-ı Memlekete: Hürriyet, vazife. *Musavver Hukuk-ı Etfal*, (3), 17-19.
- Şahap Rıza. (1914e). Etfal-i vatana: Vazife. *Musavver Hukuk-ı Etfal*, (4), 25-27.
- Tahsin, C. (1914). İnsanın vücuduna dair malumat/bazı hayvanların müddet-i hayatı ve doğurmaları. *Musavver Hukuk-ı Etfal*, (1), 7-8.
- Toksöz, H. (2012). Osmanlı klasik dönem ahlak eserlerinde çocuk eğitimi. H. Şahin & N. Şafak (Ed.), *Osmanlı dünyasında çocuk olmak* içinde (ss. 53-95). Dem Yayınları.
- Tuğluoğlu, F. (2015). II. Meşrutiyet döneminde milliyetçi bir çocuk dergisi: Talebe Defteri (1913-1919). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15(30), 99-139.
- Tunç, Y. F. (2018). II. Meşrutiyet döneminde yurttaşlık, ahlak ve medenilik eğitimi: Malumat-ı medeniye ders kitapları. *Osmanlı Araştırmaları*, 52, 311-342.
- Uçan, L. (2012). Osmanlı çocuk dergilerinin çocuk kimliği üzerine etkileri. H. Şahin & N. Şafak (Ed.), *Osmanlı dünyasında çocuk olmak* içinde (ss. 167-205). Dem Yayınları.
- Üstel, F. (2008). *Makbul vatandaşın peşinde: II. Meşrutiyetten bugüne vatandaşlık eğitimi*. İletişim Yayınları.
- Yılmaz, E. (2017). Osmanlıcılıktan Türk milliyetçiliğine bir çocuk dergisi: Çocuk Dünyası (1913-1914). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 32(1), 209-232.